

1. науки України ; за ред. А.П. Каніщенко, Г.О. Ткачук. – Київ : Промінь, 2003. – 232 с.
2. Українська мова : навчальна книга. – Тернопіль : Богдан, 2004. – 88 с.
3. Уоллард Кеті. Чому це так? Відповіді для чомучок [Текст] / Кеті Уоллард. – Х. : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2006.
4. Чайковський А.С. Історія України [Текст] : посібник [для старшокласників та абітурієнтів] / А.С. Чайковський, В.Ф. Шевченко; 2-е вид., перероб. і допов. – К. : А.С.К. – 2001. – 296 с.
5. Шаповалов А.І. Хімія, 8 кл. [Текст] : підручник для середніх загальноосвітніх навчальних закладів / А.І. Шаповалов, А.С. Шаховська. – К. : Спалах, 2003. – 216 с.
6. Що? Як? Чому? Світ рослин. Світ рослин. Світ первісних тварин [Текст] : [енциклопедія] / худож. І.А. Ігнат'єва. – Х. : Український фонд міжнародного молодіжного співробітництва, 2001. – 158 с. – (Популярна дитяча енциклопедія).
7. Що? Як? Чому? Світ тварин [Текст] : популярна дитяча енциклопедія / худ. П.В. Мірончик. – Харків : Синтекс, 2002. – 160 с.

О.І. ХАРИТОНЕНКО
канд. філол. наук
УДК655:37(082.1)

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ РІЗНИХ ВИДІВ ДЕФІНІЦІЙ У НАВЧАЛЬНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Розглянуто проблеми класифікації дефініцій, доцільності їхнього використання та функціонування в різних видах літератури, правильного відбору означень для навчальних текстів, а також типові помилки в індуктивних, остенсивних, неповних означеннях, які були зафіксовані в сучасних підручниках.

Ключові слова: дефініція, означення, реєструюче означення, уточнююче означення, установче означення, родовидове означення, генетичне означення, індуктивне означення, остенсивне означення, квазіозначення, неповне означення, псевдоозначення.

Н айбільш повну на сьогодні класифікацію означень подав З. Партико у своїй праці «Загальне редагування». Спираючись на результати досліджень В.І. Свинцова, вчений описує такі види дефініцій: за ознакою їх унормованості та кодифікованості в науковій та довідковій літературах – реєструючі, уточнюючі, установлюючі (контекстуальні); за структурою – родовидові, генетичні, операціональні, індуктивні, остенсивні, квазіозначення, неповні, псевдоозначення [4, 175-177]. Природно, кожне з цих означень має свої функції, які можуть бути реалізовані лише в певних видах літератури. Так, у довідковій літературі використовуються переважно дефініції родові

реєструючі та родові установлюючі (у тих випадках, коли визначення якогось поняття впроваджується в науковий обіг вперше). Наукова література оперує вже порівняно більшою кількістю різновидів означень: реєструючими, уточнюючими, установлюючими, родовидовими, генетичними, операціональними, індуктивними, квазіозначеннями. У навчальній же літературі використовуються всі, без обмежень, типи дефініцій. Це продиктовано в першу чергу можливостями сприймання тексту учнями різного віку й ступеня підготовленості, а крім того, впровадженням методик дефінування в навчальний процес.

Останнім часом науковці велику увагу приділяють деталізації типологічного ряду навчальних означень залежно від вікового та освітнього рівня читачів. Так, Е. Огар вважає, що для учнів неповної середньої школи доцільніше використовувати дефініції-вказівки, контекстуальні та остенсивні означення, а операціональні, генетичні (етимологічні), родовидові дефініції краще сприймаються старшокласниками, учнями технікумів, студентами [3, 252]. З. Партико з-поміж найбільш прийнятних для навчальної літератури називає реєструючі (тобто такі, що вже зафіксовані в довідковій літературі), а також неповні, квазіозначення й псевдоозначення – «для реципієнтів із обмеженим запасом знань» [4, 177]. А.Р. Габидулліна [1], О.В. Коротеєва [2] зазначають, що дефініції в навчальній літературі надзвичайно наближені до дефініцій наукових, однак не слід забувати про деякі обмеження в використанні. Адже в педагогічному дискурсі різні типи слів повинні визначатись за допомогою різних типів дефініцій. Так, зокрема, не бажано використовувати трансформаційні дефініції для означення предметних назв, інструментальні та остенсивні – для визначення абстрактних понять, натомість всі вони підійдуть для визначення процесів і дій. Колектив авторів довідкового видання «Норми української науково-технічної мови» закликає до посилення ролі в навчальній літературі дефінування як провідної методики навчання. Одне з важливих завдань освітян – формувати основи культури термінотворчості, починаючи з середньої школи: «Людині потрібен тренаж критичного аналізування поведінки, щоб підготуватися до розвитку самосвідомості. Ідеться про відновлення в середній школі викладання абстрактної логіки, формування в людині здатності самостійного ставлення до зовнішнього та внутрішнього світу» [5, 26].

Як бачимо, в науковій літературі не визначено остаточно, які саме види означень доцільніше використовувати в навчальних текстах; не проведена чітка диференціація дефініцій за рівнем складності; не досліджені особливості сприймання їх реципієнтами різного віку і рівня підготовленості. Вивчення всіх цих проблем вважаємо актуальним завданням, оскільки їх вирішення сприятиме підвищенню якості навчальної літератури загалом та поліпшенню рівня ясності й дохідливості навчального тексту зокрема.

Метою цієї статті є виявлення логічних помилок в індуктивних, остенсивних, неповних означеннях, а також у квазіозначеннях та псевдоозначеннях. Усі ці види дефініцій вважаються легшими для сприймання

в порівнянні з родовидовими реєструючими означеннями, і саме тому рекомендується їх використовувати в підручниках для молодшої та середньої шкіл. Беремось довести, що будь-яке спрощення в змістовому наповненні та структурі дефініції призводить до логічної ускладненості тексту, і саме тому повертаємо увагу авторів і редакторів до цієї проблеми.

Наведемо приклад індуктивної дефініції та пояснювального квазіозначення з підручників із української літератури для 5-го і 8-го класів загальноосвітньої школи:

«Уяви собі, що тварини живуть, як і люди, що різні предмети довкола нас можуть оживати. Ось як у творі Л. Глібова “Квіткове весілля”. В образах Барвінка, Будяка, Ромашки можна впізнати себе, своїх знайомих. Таке уявне приховування реальних осіб, явищ і предметів за іншими художніми образами дуже поширене в літературі. Це – алегорія».

Алегорія – змалювання людей в образах тварин, предметів і явищ.

Як бачимо, автори уникають більш точного, з наукової точки зору, означення: не вказані родові ознаки («алегорія – троп»), не конкретизовані видові («троп, у якому абстрактне поняття яскраво передається за допомогою конкретного образу»). Це має кілька негативних наслідків. По-перше, занадто неточні, образні й узагальнені дефінієнси «змалювання», «приховування» важко запам'ятати саме через відсутність конкретності, однозначності, адже подібних контекстуальних синонімів можна підібрати безліч («передача», «заміщення», «представлення» тощо). По-друге, наведені видові ознаки вказують не лише на алегорію, а й на будь-який інший художній образ, уособлення, метафору тощо. А отже, порушено ще й вимоги щодо сумірності, тотожності дефінієнса й дефінієндума в означенні. Таким чином, наведені означення не тільки недостатні, а навіть неправильні й за змістом. Алегорія – це не «змалювання», не «приховування», не тільки «людей і реальних осіб». Заради спрощення змісту в підручнику не варто нехтувати точністю, тим паче що можливі більш коректні формулювання. Спробуємо відредагувати перше означення: «У творі Л. Глібова “Квіткове весілля” є образи Барвінка, Будяка, Ромашки. Їхні характери та вчинки нагадують нам характери та вчинки нас самих чи людей, яких ми знаємо. За допомогою цих образів поет хотів передати якусь думку, висловити своє ставлення до чогось. Таке уявне заміщення ідеї, абстрактного поняття художніми образами дуже поширене в літературі. Це алегорія».

Аналогічний приклад стосується й занадто узагальнених дефінієндумів, у результаті чого знову ж таки порушується правило тотожності й сумірності означення, оскільки обсяги понять дефінієнса та дефінієнда не збігаються: *«Образне слово, художнє слово, образ – особливе поетичне слово (або група слів), яке вражає своєю красою, незвичністю, загадковістю, приховує багато значень, які кожен розуміє по-своєму»; «Краса і мудрість – ці два потужні крила мають народні прислів'я і приказки – найкоротші, а тому й найпоширеніші жанри фольклору».* В цих випадках поєднані терміни-синоніми

(«образне слово» і «художнє слово») або ж два зовсім різних терміна («художнє слово» і «образ», «прислів'я» і «приказка»).

В індуктивному означенні надзвичайно важко встановити ієрархічну підпорядкованість наведених понять і термінів. Так, наприклад, на сторінках підручника знаходимо визначення:

«Зазвичай оповідання має сюжет. Згадай його елементи. Оповідання перед зав'язкою може мати експозицію. Експозиція – частина твору, в якій розповідається про місце, час дії, основних персонажів».

«Експозиція — сюжетно-композиційна частина художнього твору, яка знайомить читача з його головними персонажами, конфліктами, проблемами, обставинами дії».

Порівняємо перше й друге означення. Експозиція визначається як просто «частина» твору і «сюжетно-композиційна» частина твору. Для того, щоб уникнути складного означення «сюжетно-композиційна», авторів в першому випадку довелось зробити коротенький вступ: «Зазвичай оповідання має сюжет. Згадай його елементи. Оповідання перед зав'язкою може мати експозицію». На нашу думку, замість того, щоб спростити виклад, у такий спосіб автор його ускладнив, оскільки ієрархічна підпорядкованість між термінами «сюжет», «елементи сюжету», «зав'язка» і «експозиція» не визначені.

Окрім того, наявність великої кількості надлишкової інформації призводить до неповноти предикації. Наприклад, нам повідомляють, що «зазвичай оповідання має сюжет», «оповідання має експозицію». Прості, на перший погляд, твердження виявляються досить складними та викликають низку додаткових прихованих запитань: «Чи є безсюжетні оповідання?», «Чи використовується експозиція в творах інших жанрів?»

Більшість порівняльних квазіозначень націлені на те, щоб виявити в кількох термінах найбільш суттєві ознаки й, протиставивши їх, сприяти запам'ятовуванню. Однак спрощення в цьому випадку часто призводить до формування хибних стереотипів. Так, зокрема, в дефініції *«Казка, складена однією людиною – письменником, називається літературною казкою. Казка, придумана багатьма людьми, – народна казка, жанр фольклору»* видові ознаки відтворені неточно, адже уточнення «складена однією людиною» не відповідає дійсності. Літературна казка може створюватись і в співавторстві.

Багато в підручниках і псевдоозначень, тобто таких, що є власне художніми порівняннями чи метафорами. Вдаючись до таких узагальнених дефініцій, автори повинні бути свідомі того, що їм не вдасться уникнути дистантно імпліцитних суперечностей. Так, на одній сторінці повідомляється: *«Краса і мудрість – ці два потужні крила мають народні прислів'я і приказки – найкоротші, а тому й найпоширеніші жанри фольклору»*. Через кілька сторінок і казка визначається як *«найпопулярніший і найпоширеніший у світі жанр усної народної творчості»*. Так само термін «ліричний герой» визначається як «образний двійник автора», а через кілька сторінок учень читає, що «ліричний герой не обов'язково тотожний авторові».

У результаті проведеного аналізу, можемо констатувати:

- вимоги щодо редагування навчальних – на відміну від наукових – дефініцій обумовлюються потребою підвищення рівня ясності та дохідливості навчального тексту, його відповідності можливостям сприймання читачами різного віку й ступеня підготовленості. Однак більшість індуктивних, остенсивних, неповних означень, а також квазіозначення та псевдоозначення, які ми бачимо сьогодні на сторінках підручників для середньої школи, містять значну кількість логічних помилок. Отже, намагаючись спростити виклад, автори мимоволі підвищують рівень його логічної складності;
- в індуктивних, остенсивних, неповних означеннях, а також у квазіозначеннях та псевдоозначеннях, що наводяться на сторінках сучасних підручників, зафіксовані такі логічні помилки, як порушення закону тотожності, відсутність ієрархізованості в предикації, дистантно імпліцитні суперечності, що, безперечно, підвищує логічний рівень складності тексту, уповільнює процес запам'ятовування терміна, сприяє формуванню хибних стереотипів мислення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Габидуллина А. Р. Учебно-педагогический дискурс / А. Р. Габидуллина. – Горловка : Изд-во ГГПИИЯ, 2009. – 290 с.
2. Коротеєва О.В. Дефиниция в педагогическом дискурсе / О.В. Коротеєва: Автореф. дисс. на соискание степени кандидата филол. наук. – Волгоград, 1999. – 19 с.
3. Огар Е. Основні вимоги до використання термінів у текстах навчальної літератури / Е. Огар // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К., 1998. – С. 249-252
4. Партико З.В. Загальне редагування: нормативні основи [Текст] : навчальний посібник / З.В. Партико. – Львів : Афіша, 2004. – 416 с.
5. Таланчук П.М. Норми української науково-технічної мови. Тлумачний словник термінів з видавничої, поліграфічної та пакувальної справи / П.М. Таланчук, С.Я. Ярема, Ю.М. Коровайченко, С.М. Ярема, В.С. Моргунюк. – К. – Львів : Ун-тет «Україна», 2006. – 664 с.
6. Тяпкин Б.Г. Редактирование учебной литературы / Б.Г.Тяпкин // Редактирование отдельных видов литературы. Под ред. Н.М. Сикорского. Учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности «Журналистика». – М. : «Высшая школа», 1973. – 336 с.
7. Цетлин В.С. Дидактические требования к критериям сложности учебного материала / В.С. Цетлин // Новые исследования в педагогических науках. – М. : педагогика, 1980. - №1(35). – С.30-33
8. Цетлин В.С. Доступность и трудность в обучении / В.С. Цетлин. – М. : Знание, 1984. – 80 с.

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА ЖУРНАЛІСТИКИ**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ**

Матеріали науково-звітної конференції викладачів кафедри журналістики
Інституту української філології НПУ ім. М.П. Драгоманова

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ДОПОВІДЕЙ

Київ-2011

СКЛАД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Жацько Віктор Олексійович – доктор філософських наук, професор, академік Академії вищої освіти України, завідувач кафедри журналістики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (головний редактор)

Висоцький Анатолій Васильович – кандидат філологічних наук, професор, директор Інституту української філології НПУ ім. М.П. Драгоманова

Куляс Павло Петрович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Харчук Олена Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Чепуренко Яна Олексіївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри журналістики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Харитоненко Олена Іванівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри журналістики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Карпенко Віталій Опанасович – професор, завідувач кафедри журналістики Університету «Україна», доктор суспільно-економічних наук Українського Вільного Університету (Мюнхен)

Вартанов Григорій Іванович – доктор історичних наук, професор

Рекомендовано до друку

кафедрою журналістики Інституту української філології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Протокол засідання кафедри № 7 від 28 березня 2011

Затверджено

на засіданні Вченої Ради Інституту української філології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Протокол засідання № 9 від 27 квітня 2011

A18 **Актуальні проблеми теорії соціальних комунікацій: Матеріали науково-звітної конференції викладачів кафедри журналістики Інституту української філології НПУ ім. М.П. Драгоманова [Текст] : збірник наукових доповідей / Інститут української філології НПУ ім. М.П. Драгоманова. – К.: Ореол-сервіс, 2011. – 68 с.**

У наукових доповідях викладачів кафедри журналістики НПУ ім. М.П. Драгоманова розкриваються актуальні проблеми видавничої справи, редагування, інформаційно-бібліотечної діяльності. Збірник призначений для викладачів, наукових працівників, аспірантів і студентів.

ЗМІСТ

ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Жадько В.О.

Освітнянські аспекти «філософії серця» в педагогічній діяльності Василя Сухомлинського...6

Шпак В.І.

Шляхи модернізації національної системи освіти за напрямком «Соціальні комунікації».....12

Пекур О.В.

Роль бібліотеки в інформаційно-освітньому середовищі вищого навчального закладу.....19

НАУКОВЕ ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Чепуренко Я.О.

«Інформаційні ресурси» як міжгалузеве поняття: до постановки питання.....26

Валуєва Є.О.

Основи пошуку інформації як вагома складова інформаційної культури особистості.....29

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПИСЕМНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ЗАСОБАМИ РЕДАГУВАННЯ

Куляс П.П.

Фразеологічний та синтаксичний складники суржику в писемній комунікації.....36

Харчук О.В.

Сучасна навчальна книга: проблеми редагування.....45

Харитоненко О.І.

Особливості функціонування різних видів дефініцій у навчальній літературі.....54

Шевчук С.В.

Урахування вікових особливостей читачів під час художнього оформлення дитячих видань (на прикладі видавництва «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА»).....59